

VARHAISKASVATUS

perusteita

Aili Helenius ja Leena Lummelahki

VARHAISKASVATUS

Perusteita

VARHAISKASVATUS

Perusteita

AILI HELENIUS JA LEENA LUMMELAHTI

2. uudistettu painos

© 2018 Aili Helenius ja Leena Lummelahti

Kannen kuva: Pentti Helenius

Piirrokset: Saara Lummelahti

Taitto ja kansi: Books on Demand

Kustantaja: BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

ISBN: 978-952-80-2941-0

SISÄLTÖ

1. Esipuhe – varhaiskasvatusta uudistuu	9
2. Varhaiskasvatuksen toimintakulttuuri	15
Mitä toimintakulttuurilla tarkoitetaan?	15
Varhaiskasvatuksen toimintakulttuuri toteutuu yhteistyössä	17
Perehdyttäminen uuteen työyhteisöön	21
Arvot ja yhteistyön toimintakulttuuri	22
Mitä tavoittelemme pedagogisessa työssä?	23
Laaja-alaisen osaamisen kehittäminen	24
3. Lapsiryhmä varhaiskasvatuksen toimintakulttuurissa	37
Lasten osallisuuden edellytyksiä	37
Lapsen kohtaaminen yksilönä ja osana yhteisöä	39
Ryhmästä syrjäytymisen vakavat seuraukset	45
Mikä auttaa ryhmää kiinteytymään?	48
Kuinka ryhmä muovautuu?	50
Ohjaajan mahdollisuudet tukea ryhmämuodostusta	51
Hyvä ryhmä tekee tilaa yksilöllisyydelle	53
4. Toiminta lasten ja aikuisten yhteistyön perustana	56
Huomion kiinnittäminen toimintaan	57
Toiminnan eri muodoilla vaikutetaan lapsen kehitykseen	58
Varhaiskasvatuksen toimintojen perusta	58
5. Lasten leikki ja aikuisten toiminta leikkivien lasten ohjauksessa	61
Miksi leikki on merkityksellistä lapselle – ja aikuiselle?	61
Mitä leikissä opitaan?	64
Kuinka leikissä syntyy kouluoppimisen edellytyksiä?	65
Fröbeliläiset leikit ja askartelut suomalaisessa lastentarhaperinteessä	70
Leikkivien lasten ohjaaminen	74
Leikkivien lasten ohjauksen tavoitteita ja keinoja leikin kehityksen eri vaiheissa	75

Leikin arviointiperusteita: ryhmän leikin taso toimintakulttuurin mittana	82
6. Oppimisen ohjaaminen	88
Leikissä opitaan, oppituokioilla leikitään ja työskennellään	88
Lapsen oppimisen perusta ennen kouluikää	88
Oppimisen osa-alueet	
<i>Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa 2016</i>	91
Kielten rikas maailma	92
Ilmaisun monet muodot.	101
Minä ja meidän yhteisömme	103
Tutkin ja toimin ympäristössäni.	105
Matematiikkaa varhaiskasvatuksen käytännössä	107
Kasvan, liikun ja kehityn.	114
Joitakin erityisiä varhaiskasvatuksen toimintamuotoja	117
Kohokohdat, retket ja juhlat	117
Varhaiskasvatuksen perinteisiä toimintamuotoja	121
7. Lapset oppivat myös oikeissa töissä	130
Lasten työt esimerkkinä aikuisten tavasta työskennellä	130
Mitä työssä opitaan?	131
Työtoimet varhaiskasvatuksen suunnitelmissa	135
Työtoimet osana pedagogiikkaa	135
Tilanteita, joita kasvattajan on hyvä huomata	136
Pikku-apulaiset	138
Työt luonnon kierrossa	140
Taloustöitä	142
8. Varhaiskasvatuksen toiminta- ja oppimisympäristöt	146
Mitä oppimisympäristöllä tarkoitetaan?	146
Fyysinen oppimisympäristö	147
Psyykkinen, emotionaalinen ja kognitiivinen oppimisympäristö	148
Sosiaalinen oppimisympäristö	150

9. Suunnittelu, dokumentointi ja arviointi	152
Suunnittelun lähtökohdat	152
Suunnittelun eri tasoja	153
Suunnitelmien teon käytäntöä	156
Päivän kulun organisointi	157
Siirtymävaiheet	160
Dokumentointi ja arviointi	162
10. Alle kolmivuotiaiden lasten ryhmät	165
Lasten tulo päiväkotiryhmään	168
Leikin kehitys vauvaiästä kolmivuotiaaksi	169
Lapsen liikkumisen mahdollistaminen	175
Puheen kehittyminen varhaislapsuudessa	178
11. Esiopetus	182
Esiopetuksen alkuvaiheita ja taustaa	182
Esiopetuksen suunnitelmia ja kasvatusta	184
Esiopetuksen toimintakulttuuri	185
Oppiminen ja laaja-alainen osaaminen	188
Esiopetuksen toteuttamisen periaatteita ja toimintatapoja	192
Esiopetuksen tavoitteet ja oppimiskokonaisuudet	194
Erityiskysymyksiä	202
12. Erityisen tuen tarve varhaiskasvatuksessa	205
Varhaiserityiskasvatus, sosiaalinen malli ja inklusio	205
Tukea tarvitseva lapsi ja tuen tarve	206
Tuen järjestäminen	210
Loppusanat	218
Lähteet	222
Fröbel-sivut	236
Kirjoittajat	237

FRIEDRICH FRÖBEL

Kutsu lasten puutarhaan

*Tulkaa lasten puutarhaan
Kylvämään ja leikkaamaan.
Tuuli vilpas puhaltaa,
Vihertää ja tuoksuu maa.*

Friedrich Fröbels Mutter- und Kose- Lieder 1844 /1927

1. ESIPUHE – VARHAISKASVATUS UUDISTUU

Varhaiskasvatus uudistuu. Uusi varhaiskasvatustalaki määrittää varhaiskasvatuksen tavoitteet, joita *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016* täsmentää. Toteutuksessa otetaan huomioon jokaisen lapsen ikä, kehitys ja yksilölliset tarpeet. Halutaan kunnioittaa lasta ja korostaa varhaisvuosien merkitystä ihmisen elämänvaiheiden joukossa. Aikuisten valppaudesta riippuu, kuinka nuo tavoitteet muuttavat käytäntöä ja kuinka ne vaikuttavat päiväkotien toimintaan, suunnitteluun ja päätöksentekoon.

Tämän kirjan tarkoituksena on auttaa varhaiskasvatuksen henkilöstöä sovittamaan uusia tuulia päiväkotien toiminnan perinteeseen. Haluamme tukea varhaiskasvatuksen kentän työntekijöitä varhaiskasvatussuunnitelman toteuttamisessa lasten päivähoidossa liittämällä ne käytäntöön. Päivähoidon kentällä toimii tällä hetkellä erilaisen koulutuksen saaneita henkilöitä, jotka tarvitsevat yhteistä pohjaa. Kirja on erityisesti kirjoitettu myös alalle suuntautuvien opiskelijoiden oppikirjaksi.

Varhaiskasvatus muuttuu – onko mitään pysyvää? Pysyvää on varmaan se, että juuri kasvattajat luovat lasten kasvuympäristön ja että työyhteisöiltä ja jokaiselta ihmiseltä edellytetään jatkuvaa oppimista ja kehittymistä. Lapset ja lapsiryhmän toiminta ovat varhaiskasvatuksen ydintä. Pysyviä, vaikkakin muuntuvia ovat lisäksi perinteet, joita varhaiskasvatuksella on omissa juurissaan.

Meillä lastentarha muuttui vuonna 1973 päiväkodiksi, mutta lastentarhaperinne voi tarjota edelleen lapsille kehittäviä haasteita ja muokata maaperää, jossa uudet varhaiskasvatussuunnitelman tavoitteet voivat toteutua. Avaamme teoksessa ikäänkuin kuvasivuina joitakin "lastentarhan isän", Friedrich Fröbelin mietteitä. Fröbel on ajankohtaisen kansainvälisen tutkimuksen kohteena (Heiland 2017) - ja ainakin tämän teoksen kirjoittajissa hän on herättänyt ajatuksia.

Friedrich Wilhelm August Fröbel (1782-1852) syntyi Saksassa Thüringenissä kyläpastorin poikana ja menetti synnytyksen komplikaatioihin äitinsä jo alle vuoden ikäisenä. Vaikean lapsuuden jälkeen hän kiinnostui luonnonhistoriasta ja matematiikasta, opiskeli yliopistossa laaja-alaisesti mutta varojen tyrehtyessä suuntautui kasvatusalalle toimien ensin kotiopettajana. Hän tutustui Pestalozzin laitoksiin Sveitsissä ja Pestalozzista tuli hänen esikuvansa. Kouluikäisten lasten kasvatuksesta saamiensa kokemusten myötä Fröbel tajusi, että varhaiskasvatuksessa avautuvat lähteet kaikelle sille, mitä myöhemmin omaksutaan. Hän kiinnostui kaikkein nuorimpien lasten kasvatuksesta. Friedrich Fröbel kehitti 1800-luvun alkupuolella lastentarhan idean, suunnitteli ja valmistutti pienten lasten opetusvälineistön. Siitä muistamme ainakin Fröbelin palikat. Fröbel julkaisi myös useaan otteeseen pedagogista aikakauslehteä ja häneltä on jäänyt laaja kirjeenvaihto, joka on nykyisin toimitettu myös digitaaliseen muotoon.

Ihmisen kykyjen sopusointuinen ja kaikinpuolinen kehittäminen – nyky muodossa laaja-alaisen osaamisen kehittäminen – oli Fröbelin tavoite. Suomalaisen varhaiskasvatuksen juuret juontuvat kansakoulun ”isän” Uno Cygneuksen ja kansanlastentarhan perustajien Hanna Rothmanin ja Elisabeth Alanderin ansiosta Fröbelin lastentarhakonseptista.

Tässä teoksessa paneudumme aluksi päiväkodin yhteisöön, käsittelemme lasten keskinäisiä suhteita ja ryhmämuodostuksen kysymyksiä sekä syvennymme varhaiskasvatuksen pedagogiseen toimintaan ja oppimisympäristöihin. Lopuksi tarkennamme päiväkodin erilaisien ryhmien pedagogisia erityispiirteitä. Kirja on kirjoitettu oppikirjaksi alalle aikoville ja heidän ohjaajilleen sekä tervehdykseksi kaikille niille, jotka työskentelevät lasten parhaaksi.

18. 08 2018. Aili Helenius ja Leena Lummelahti

PYSYTKÖ MUKANA?

Lapsen tie läpi lapsuuden kulkee osana perhettä, läheisiä ja varhaiskasvatuksen ystäväpiiriä ja sillä tiellä hän kasvaa ihmisenä. Tutkimuksissa on havaittu, että monet muistelevat lapsuuden olleen heidän elämänsä parasta aikaa. – Kasvattajat voisivat joskus pysähtyä miettimään, kuinka onnellista heidän vaikutuspiirissään kasvavien lasten elämä lopulta on? Voisiko vaikuttaa lasten elämän laatuun? Me aikuiset rakennamme lasten kehitysympäristöjä ja kuljemme heidän kanssaan läpi itse rakentamiemme instituutioiden. Lasten itsensä osallisuutta oman elämänsä päätöksissä halutaan nykyisten tavoitteiden mukaan vahvistaa.

Varhaiskasvatus luo mahdollisuuksia lapsille ja perheille. Sen pitäisi rikastaa eikä köyhdyttää lapsen elämää. Tässä kirjassa on haluttu antaa erityisesti varhaiskasvatuksen opiskelijoille mahdollisuus hahmottaa kasvatustyön päätekijöitä, jotka ovat ikään kuin kivijalkana ajankohtaisten muutosten ja uudistusten alla. Ne ovat myös kulmakivinä toiminnan suunnittelulle ja arvioinnille, joka toteutuu varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden mukaisesti. Oppimista ja työtä, leikkiä ja taidetta: kaikkia niitä tarvitaan hyvään elämään. “Onnellisia ne lapset, jotka lapsuudessaan saavat voimakkaan kokemuksen kauneuteen. Onnellisia ne sukupolvet, joilta kasvuaika ei sulje näköaloja” (Rintala 1959, 240). Mutta nyt siirrymme hallinnon uudistuksiin.

Lasten päivähoidon suunnittelu, ohjaus ja valvonta kuuluvat *Opetus- ja kulttuuriministeriölle*. Asiasta säädettiin laissa lasten päivähoidosta (909/2012). Tuo laki tuli voimaan 01.01.2013 ja näin *varhaiskasvatus siirtyi sosiaalishallinnosta takaisin kouluhallinnon piiriin* elinikäisen oppimisen ensi askeleeksi. Yhteiskunnan järjestämä varhaiskasvatus koskettaa erityisesti kouluikää nuorempia lapsia päiväkodeissa, perhepäivähoidossa tai niiden ulkopuolisessa avoimessa toiminnassa. Maksuton esiopetus toteutetaan koulussa tai päiväkotiympäristössä.

Uuden varhaiskasvatustlain (580/2015) perusteella varhaiskasvatuksella tarkoitetaan lapsen suunnitelmallista ja tavoitteellista kasvatuksen, opetuk-

sen ja hoidon kokonaisuutta, jossa painottuu erityisesti pedagogiikka. Varhaiskasvatustahon mukana päättyi pitkäaikainen keskustelu siitä, mitä varhaiskasvatus on (Härkönen 2003). Varhaiskasvatus-termi on varattu institutionaaliseen, yhteiskunnan tai muun toimijan järjestämään lasten ohjaukseen ja pedagogiikkaan, koteja tukevaisi kasvatuspalveluksi, jolloin se rajautuu erilleen kotikasvatuksesta – vaikka varhaiskasvatustahan kotikasvatustahon on. Esiopetusta säätelee oma säännöstönsä. Varhaiskasvatustahon päivähoito ja varhaiskasvatus ovat toisittaiseksi synonyymeja. Käsitteissä on vielä selvittämisen varaa. Laki on kuitenkin ensimmäinen askel uuteen vaiheeseen.

Varhaiskasvatustahon velvoittaa edistämään jokaisen lapsen kokonaisuvaltaita kasvua, kehitystä, terveyttä ja hyvinvointia suotuisassa kasvatusympäristössä. Halutaan että varhaiskasvatus toteuttaa leikkiin, liikkumiseen, taiteisiin ja kulttuuriperintöön perustuvaa monipuolista pedagogista toimintaa ja mahdollistaa myönteiset oppimiskokemukset. Halutaan tukea lasten elinikäisen oppimisen edellytyksiä, edistää kestäviä ihmissuhteita ja lasten vuorovaikutustaitoja. Lapsia ohjataan eettisesti vastuulliseen ja tasa-arvoiseen toimintaan. Tarvittaessa varmistetaan lapselle yksilöllinen tuki monialaisessa yhteisössä. Varhaiskasvatustahon väki tukee kasvatusyhteydessä lasten vanhempia ja houkuttelee heitä varhaiskasvatustahon suunnitteluun ja arviointiin.

Toiminnan laadun kehittämiseksi koko maata ajatellen Opetustahon on laatinut asiakirjan *Varhaiskasvatustahon suunnitelman perusteet 2016*. Perusteissa ovat varhaiskasvatustahon keskeiset tavoitteet ja näkemyksiä sisällöistä, toteutettavasta yhteistyöstä ja lapsen varhaiskasvatustahon suunnitelmasta. Perusteita konkretisoivat paikalliset varhaiskasvatustahon suunnitelmat ja toiminnan arviointi varhaiskasvatustahon koskevan asetuksen tarkentamalla tavalla.

Meillä perinteisen 1970-luvulta alkaen yleistyneen kokopäiväisen päivähoiton rinnalle rakennetaan nyt yhä enemmän avoimen varhaiskasvatustahon osapäiväisiä tai osaviikkoisia muotoja. Osa lapsista käy eri hoitopaikoissa vuoroviikoin. Tällaisessa tilanteessa perhe ja yhteiskunnallinen varhaiskasvatus yhdistävät voimiaan ja varhaiskasvatustahon henkilökunta kohtaa lapset, suunnittelee, toteuttaa, arvioi ja

kehittää toimintaa. On tärkeää pitää mielessä pedagogiikan ydin, josta eurooppalaisen kansansivistyksen uranuurtaja Johann Heinrich Pestalozzi sanoi aikanaan:

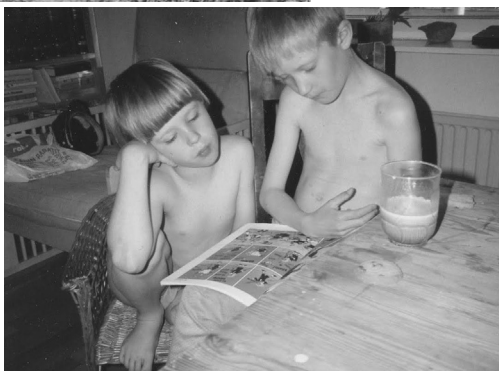
“Ainoastaan se, mikä vaikuttaa ihmisen luonnon yleisvoimaan, siis sydämeen, henkeen ja käteen, ainoastaan se häntä oikein ja luonnonmukaisesti kasvattaa. Voimien tasapaino edellyttää luontomme jokaisen yksityisen perusvoiman luonnonmukaista kehittämistä. Mutta jokaista näistä yksittäisistä voimista kehkeyttää luonnonmukaisesti oikeastaan vain se yksinkertainen keino, että niitä käytetään... Silmä tahtoo nähdä, korva kuulla, jalka tahtoo liikkua ja käsi tarttua johonkin. Samoin sydän tahtoo uskoa ja rakastaa, henki tahtoo ajatella”.

Varhaiskasvatuksen eriytyminen pedagogiikan omintakeiseksi alueeksi, oman tutkimusperinteen kehittyminen ja kansainväliset kosketukset luovat alalle uusia voimavaroja. Ammattitaitoinen varhaiskasvatuksen henkilöstö antaa tukea perheille ja kasvavalle polvelle lasten kehitysvaiheen edellyttämällä tavalla.

Tehtävät:

Perehdy ajatuksella varhaiskasvatustalakiin ja sitä täydentävään asetukseen sekä Varhaiskasvatussuunnitelman perusteisiin 2016.

Varhaiskasvatuksen toimintakulttuuri muuttuu. Arvioi seuraavan kuvavivun kuvien takana olevaa maailmaa perheiden/lasten toimintakulttuurin kannalta. Mitä yhteyksiä löydät kuvista? Pohdi olennaisia eroja kasvattajan työn kannalta

Suomi eli maataloudesta aina 1960-luvulle asti, jolloin kiihtyvä teollistuminen ja kaupungistuminen alkoivat muuttaa elämäntapaa. Nykyisin media antaa esikuvia lasten ajatteluun ja leikkeihin, jotka siirtyvät vahvasti sisätiloihin.

2. VARHAISKASVATUKSEN TOIMINTAKULTTUURI

MITÄ TOIMINTAKULTTUURILLA TARKOITETAAN?

Varhaiskasvatuksen hallinnonalan muuttuminen sosiaali- ja terveyspuolelta pedagogiikkaa edustavaan kouluhallintoon merkitsee samalla uuden tarinan alkua. Kuinka osaamme varhaiskasvatuksessa entistä paremmin kohdata lapset, ohjata ajattelun taidoissa ja oppimisessa, vuorovaikutuksessa ja kehittyvän ympäristön haltuunotossa. Varhaiskasvatuksen toimintakulttuuri on muutoksessa. Mutta mitä toimintakulttuurilla tarkoitetaan?

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden 2016 mukaan toimintakulttuuri on historiallisesti ja kulttuurisesti muotoutunut tapa toimia ja se muovautuu yhteisön vuorovaikutuksessa. *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016 –asiakirja hahmottaa toimintakulttuurin kokonaisuudeksi, joka rakentuu muun muassa “arvoista ja periaatteista, tavoitteiden tulkinnasta, oppimisympäristöistä ja työtavoista, ja edelleen yhteistyöstä ja sen eri muodoista, vuorovaikutuksesta ja ilmapiiristä, henkilöstön osaamisesta ja ammatillisuudesta, kehittämisotteesta, johtamisrakenteista ja käytännöistä, toiminnan organisoinnista, suunnittelusta, toteuttamisesta ja arvioinnista.* On syytä pysähtyä hengähtämään ja edetä askele askeleelta.

Ensivaikutelman siitä, millaisessa toimintakulttuurissa eletään, saa heti kun avaa oven ja astuu talon eteiseen. Lapset, yhteisön lukuisimmat jäsenet, kokevat ehkä tuon vaikutelman aikuisiakin voimakkaampana.

Päiväkodin käytäntöyhteisö (Wenger 1999) ohjaa oppimaan talon tavoille. Käytäntöyhteisö-käsitteellä viitataan suomalaista Wikipediaa lainaten Etienne Wengerin ja Jean Laven mukaan ryhmään ihmisiä, jotka jakavat ammatillisen kiinnostuksen, osaamisen ja vastuun. Sitä

luonnehtivat keskinäinen sitoutuminen, yhteinen tavoite ja yhteiset välineet ja voimavarat. Yhteisön jäsenet muodostavat toiminnalleen normeja, jaettuja merkityksiä ja yhteistä ymmärrystä. Toimintakulttuuri ei milloinkaan ole valmis vaan sitä muovataan vähitellen. Toiminnassa syntyy aina uutta tietoa ja kokemusta, uusia resursseja, jotka “voivat olla esimerkiksi jaettuja merkityksiä, toimintatapoja ja tarinoita”

Liittyessään työyhteisöön jokainen uusi tulokas joutuu suhteuttamaan oman toimintansa yhteisön toimintakulttuuriin ja sekin muuttuu hieman tulijan myötä. Kasvatusalan ammatillisuuden rakentuminen alkaa jokaisen kohdalla omien arvojen ja oman ihmiskäsityksen pohtimisesta sekä siitä, millainen on oma käsitys tiedosta ja oppimisesta. Voidaan puhua käyttöteoriasta (Argyris 2010). Se on sisäinen malli, joka ohjaa ihmisen valintoja, toimintaa ja ajattelua. Parhaimmillaan se innostaa ihmistä oppimaan uutta, mutta tiedostamattomana se voi olla myös kehityksen jarru.

Työyhteisössä normien tai entisten jäsenten vaihtuessa yhteisen toiminta-ajatuksen kehittyminen voi viedä aikaa. Hakkarainen (2002) kuvaa organisaation oppimista viittaamalla sen tekijöihin: 1) tiedon omaksumiseen, 2) jakamiseen yhteisössä, 3) jakautumiseen yhteisössä ja 4) yhteiseen tulkintaan. Kokemuksista kiteytyy organisaation muisti.

Pitkään samana pysyneen yhteisön taustalla voivat vaikuttaa historialliset perinteet, totutut tavat, käsitykset ja arvostukset, jotka joko edistävät tai ehkäisevät toiminnan kehittämistä. Haittaavia tekijöitä ei välttämättä itse tunnista. Vaaditaan yhteisön pysähtymistä arvioimaan omaa toimintaansa ja joskus on tarpeen ulkopuolinen interventio kuten koulutus tai jokin erityinen kehittämistyö, uusi laki tai hallinnollinen ohje, että saadaan uutta näkökulmaa. Omaksutaan uusia tulkintoja. Opitaan erittelemään tilanteita. Arvioidaan entistä tarkkanäköisemmin tavoitteiden ja todellisuuden vastaavuutta tai ristiriitaa ja etsitään yhdessä kehittämistoimenpiteitä.

Aili Helenius

Leena Lummelahden

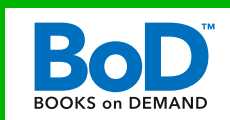
Varhaiskasvatuksen professori
emerita Turun yliopisto

Varhaiserityiskasvatuksen dosentti
prof. emerita Jyväskylän yliopisto

”Varhaiskasvatus suunnitelman perusteet 2016” puhuttaa käytännön työntekijöitä. Uusien tavoitteiden soveltamiseen tarvitaan vahva pedagoginen pohja. Alan konkarien, Aili Heleniuksen ja Leena Lummelahden nyt ilmestyvä uusi teos on varhaiskasvatuksen ytimessä. Se soveltuu alan ensimmäiseksi oppikirjaksi eri koulutustasoilla, ja se tarjoaa apua opettajille, jotka pitävät varhaiskasvatuksen johdantokursseja tai ohjaavat opiskelijoita käytännön jaksoilla. Myös varhaiskasvatuksen työntekijöille se tarjoaa näkemyksiä ja ajateltavaa jokapäiväiseen työhön.

ISBN: 978-951-80-2941-0

www.bod.fi